

ERDÉLYI MÚZEUM

XIV. kötet.

1897.

III. füzet.

Propertius költészete.

A nagy költők ama kiváltságában, hogy nem ritkán a legellen-
tésebb módon ítélik meg őket, Propertius is osztozik. A mit Ver-
giliusról mond Donatus, hogy mindig akadtak ócsárlói, azt költőnkéről
is elmondhatjuk. Már költeményeiben is sikra kell szállania, hogy a tőle
művelt műfajnak a tisztos létjogot megszerezze. *Horatius* sem vele,
sem működése irányával nem rokonszenvezett s költeményeinek egy
helyén gúnyos czélzással sújtja a római Kallimachost. Annál nagyobb
elismeréssel szól róla — *tener* és *blandus* jelzőt adva neki —
másik kortársa és hű tanítványa *Ovidius* és később *Martialis*,
a ki *lascivus*-nak, de egyszersmind *facundus* nak nevezi, meg az
újabb *Plinius*. *Quintilianus*nak is van egy nyilatkozata,¹ a mely-
ből kitűnik, hogy már a régiek is vitatkoztak, vajjon Tibullust vagy
Propertiust illeti-e meg az elégiai költészet borostyán-koszorúja.
Hogy Propertius mindjárt I. könyve kiadásával megalapította költőj
hírnevét s *Cynthiá*-ja a legkapósabb olvasmány volt a forumon,
azt költeményeinek nem egy helyéből tudjuk. Hogy nemcsak Rómá-
ban, hanem egyebütt is olvasták, arra elég bizonyosság az a két
propertiusi idézet, a melyet a Pompei-beli basilica falain találtak.
Említi még költőnket *Statius* (Silv. I. 2, 253.) és *Juvenalis* meg
egy-két grammatikus. Azontúl egészen a tudományok újra éledéséig
a feledés homálya borúl Propertiusra. Valószínűleg *Petrarca* volt
az, a ki annyi más költővel együtt Propertiust is napfényre hozta.
Ő említi is, utánozza is Propertiust. (220 Sonetto = Prop. II. 6, 13.)
A classikus tanulmányok újra éledése után sokak figyelme feléje
fordúlt s első kiadása óta, a mely 1472-ben jelent meg Velenczében,
sok tudós foglalkozás középpontjává lett a majdnem egyhangúlag
magasztalt »doctus poeta«.

¹ *Quintil.* Inst. Or. X, 1, 93: „Elegia quoque Graecos provocamus,
cuius mihi tersus atque elegans maxime videtur auctor Tibullus. *Sunt qui
Propertium malint.*“

Wolf Frigyes Ágost, a ki a tudományos irodalom-történetnek is megalapítója, már nem beszél oly magasztalással az umbriai költőről.¹ Elismeri ugyan róla, hogy ott, a hol az epicumig emelkedik, s a hol tudós, nemes és fenséges akar lenni, ott mester; hogy *Corneliá*-ja a költészet remeke; de nagy hibájául tudja be tudákosságát s így végzi jellemzését: »Minden virágát Görögországból gyűjtötte, ennél fogva inkább a görög irodalomba tartozik. Görög képzetek és érzelmek uralkodnak nála. Ezért igen nehéz s utóljára olvasandó.«

Ez ítéllettel szemben talán elég volna a nagy Wolf még nagyobb kortársára, *Göthére* hivatkozni, a kire Propertius olyan nagy s olyan termékenyítő hatással volt s a ki őszintén tanúságot tesz e hatásról, midőn Herrmann és Dorothea cz. elégiájában így szól:

Also das wäre Verbrechen, dass einst Properz mich begeistert?

E lelkesítő hatás eredménye Göthe »Római Elégiái«, a melyeket annyi reminiscencia köt össze a lelkesítő forrással, hogy *Schiller* a naiv és sentimentalis költészetéről irt értekezésében nagy költő társához mélló bóknak tartja, ha őt »német Propertius«-nak nevezi. Göthének Propertiusra nézve rendkívül hízelgő nyilatkozatát olvassuk *Riemernél*:² »Properz' Elegieen, — — zum grössten Teile wieder gelesen, haben eine Erschütterung in meiner Natur hervorgebracht, wie es Werke dieser Art zu thun pflegen, eine Lust, etwas Ähnliches hervorzubringen«.

A kit a múzsa homlokon nem csókolt, az olyan költőre, mint Göthe, ilyen hatást nem tehet.

Jellemző, hogy azok is, a kik Propertiust kedvezőtlenül ítélik meg, kénytelenek egy vagy más tekintetben meghajolni előtte s kiválóságát — Wolffal együtt — elismerni. Így újabb korban *Ch. Merivale*,³ a ki Propertiusban az udvar fényében sűtkérező hízelkedőt látja s hajlandó őt a Horátius-rajzolta⁴ tolakodóval azonosítani, kénytelen elismerni, hogy nyelvében erő, néhol fenség nyilatkozik, hogy az elégia erejét és tüzet tekintve páratlanul áll a római

¹ Vorlesungen über die Alterthumswissenschaft. Leipzig. 1839. III. p. 242.

² Mitteilungen über Goethe II, 646.

³ Geschichte der Römer unter dem Kaiserthume (német fordítás) III, p. 82. Az eredeti IV. p. 599.

⁴ Sat. I. 9.

költők között s ő az, a ki a bágyadt és szelid pentametert méltóságban heroikus társa, a hexameter mellé emeli.

Mi magyarázza meg a vélemények e szétágazását? Hogy értelhetjük meg az egykorúak és későbbiek magasztalásait az egykorúak és későbbiek invectiváival szemben?

Propertius mint ember és mint költő, magával és a világgal nincs abban a békés harmoniában, mely egyéniségét átlátszóvá s szíve életét vonzóvá tehetné a többség előtt, mint ezt pl. Tibullusnál tapasztaljuk. Nála az örök emberi nem egytéle anyagból van gyúrva: ő benne Ádám és Luczifer egyesül. Erős érzésre képes, de sokszor felülkerekedik benne a reflektáló ész, hogy a szív ködképeit foszlányokká tépje. A szív és az ész örökös harcban van nála. Hideg észszel gyakran objectiv mediumnak tekinti önmagát és érzelmeit, hogy azokat megfigyelje, ellenőrizze, bírálja. Ezért változó nála érzés és hangulat; sokszor egy azon költeményben is más- és más-képen ítéli meg magát, helyzetét és érzelmeinek tárgyát. Itt-ott még magával szemben is a humor magaslatára emelkedik.¹ Nem törődik azzal, hogy nehezen megoldható problémákat nyújt az olvasónak egyéniségét illetőleg: nem törekszik könnyen érthetőnek lenni. Ellentétek közt hányódik maga is, költeményeiben is szereti a disharmoniát. Ezt a tulajdonságát némelyek hatásvadászatnak bélyegezték s kételkedtek érzelmeinek őszinteségében. Pedig nincs az antik lyrának egy költője sem, a ki hangulatokban, érzelmeiben gazdagabb, a viharzó szenvedély kifejezésében megragadóbb s a pillanat hatása alatt őszintébb és önkénytelenebb volna Propertiusnál.

Wolf helyesen ítél, mikor kárhozhatja benne az alexandriai tudakosságot. Azonban meg kell gondolnunk, hogy Horatius ódáiban nem kevesebb hatása tükröződik a régi görög lyrának, mint Propertius elégiáiban az alexandriai tudós költőknek. A különbség csak az, hogy Horatius ódáinak — tárgyuknál fogva — kevésbé árt az a hatás, mint Propertiusnak emez. Egyébiránt hogy tárgyban mit és mennyit vett át Propertius Kallimachostól, Philetastól s némely más alexandriai költőtől, azt ép oly bajos megállapítani, mint Horatius kölcsönvételeit. A görög minták legnagyobbbrészt elveszvéen, az inventio kérdése alig oldható meg a római utánzóknál. Annyi bizo-

¹ Pl. I, 16. IV, 8. II, 29. II, 22. II, 33. III, 8.

nyos, hogy Propertiuson inkább meglátszik az alexandrinismus hatása, mint pl. Tibulluson. Annyira tele van mythologiai példákkal és czélzásokkal, hogy minden vonatkozását még kortársai közül is csak a görög tudományossággal saturált kiválóbb elmék érthették. Ehhez járul a költő többször ismételt vallomása, melyekkel Kallimachos és Philetas követőjének tünteti fel magát.

A római költők az alexandriaiaktól vették át az elégia műfaját. A régi görög elégia, mely első megnyilatkozása volt az epikus világnézetből kibontakozó *egyéniségnek*, sem tárgyaira, sem előadásmódjára nézve nem felelt meg az ő ízlésüknek, czéljaiknak. Az alexandriai költők tették az elégiát a szív életének tolmácsává, a szerelem örömeinek és bűjának ékes szavú hirdetőjévé. Csakhogy náluk az érzelmet elfojtotta a művészkedés, a közvetlenséget kiszorította a körmönfont tudakosság. Föltehetjük mindamellett, hogy a kiválóbb szellemek alkotásai ott sem voltak minden tekintetben elvetendőek. Hiszen pl. *Kallimachost* maga *Quintilianus*¹ az elégia fejének (princeps elegiae) nevezi s a második helyet habozás nélkül *Philetasnak* adja. Együtt emlegeti és dicséri őket már *Ovidius*,² a ki Kallimachosról így szól:

Battiades³ toto semper cantabitur orbe;
Quamquam ingenio non valet, arte valet.

Ez az *ars* tehát az, a mi a római költőket Kallimachoséhoz vonzotta. Azok adták meg az *akkor* »modern« elégianak költői formáját, dictióját, fordulatosságát, s midőn a római költők ez ott formailag teljesen kifejlett műfajt átvették, a forma művészetének utánzása közben a tartalomtól se teheték magukat egészen függetlenekké, mert hiszen a formának is a tartalom ad igazi létet. Nem is kell hinnünk, hogy az első igazi elégikus, Tibullus, a kinek elégiaiban nincs nyoma az alexandriai tudakosságnak, csak a formát köszönhette nekik s tartalomban teljesen független tőlük. Az ő erős római érzülete nem engedte, hogy a görög mythologia virágaival aggassa be költeményeit, de gondolatot kétség kívül nem egyet tőlük vett át, s nem alaptalan *Plessis*-nek az a gyanítása,⁴ hogy ha

¹ Inst. X. 1. 58.

² Ars amat. III. 329. Trist. II. 367.

³ Battiades = Battos fia, Kallimachos.

⁴ Études critiques sur Propertius et ses élégies. Paris 1884. p. 283.

Philetas néhány elégiája kezünk közt volna, Tibullus sokszor hirdett eredetiségén csorbát ütne. Eszem ágában sincs, hogy Propertiusnak a görög mythológiában való mértéktelen duskálását védelmembe vegyem vagy épen dicsérjem. Ámbár lehettek abban a korban s kétségkívül voltak is olyanok, a kik a *tudós költők* ilyen eljárását dicsérték, tisztán aesthetikai stilszerűség szempontjából csak kárhozzatni lehet az ilyen idegen ékességeket, annyival inkább, mert Propertiusnak nem egy — ezektől ment — költeménye tanúsodik róla, hogy az ő költői génusza nem szorúlt rá ez importált ornamentikára; mindamelllett el kell ismerni, hogy itt-ott, a hol egy-két mythologiai vonatkozással beéri, nagy költői erővel és lendülettel, hangulatosan bele tudja szőni gondolatainak szövetébe a görög mythosok szálait. El kell ismernünk, hogy a »Vénus vad üstjében aszalódó« költőnek a szenvedély izzó heve ellen mintegy szüksége volt egy-egy kis pihenésre, s ilyen pihenésadó oasis az ő számára a szenvedély forró sivatagán a mythosok világa. Ez az az objektív háttér, a melynek prosceniumán subjektív élményeit és érzelmeit megjeleníti.

A mi az igazi költőnek ismertető jele, a szív és lélek fogékonysága s a mély és tartós hatások befogadására és méltó kifejezésére való képesség: azt költőnknel ritka mértékben föltaláljuk. Fogékonyságának köszöni azt a nagy változatosságot, melylyel mintegy kimeríti az érzelmek hangsorait; tartós hatásokra való képességének azt a fenséges pathost és azt a mystikus mélységet, melyeknek vegyületében mintha az umbriai Appenninek fenséges ormai és titokzatos völgyei tükröződnének. Érzelmei pathetikus kifejezésében kétségkívül van túlzás is, de a hyperhola bizonyos neme nélkül még nem írtak lelket megrázó (a Göthe-féle »Erschütterung« !) költeményeket. S Propertiusnál a költészet nem multság, nem időtöltés, hanem lelke legbensőbb ügye. Költészete hű tükre életének. Igaz voltára elég bizonyosság annak a szerelemnek, a melynek emésztő lángja ellen esze folyvást küzd, öt évig lobogása s az az emlék, a melyet a meghalt Cynthianak állít.¹ A ki akkor, mikor miden érdek megszűnt, ily elismerésre, ily önbíralatra és vezeklésre képes, az igazat mondott, mikor ezt énekelte:

„Nem oly könnyen verte meg szememet Ámor,
Hogy porom feledést nyerhetne haláltól.“ (I, 19, 5—6.)

¹ IV., 7.

Költészete igazságának ékesszóló bizonyítéka: őszintesége, mely saját hibáinak leplezetlen bevallásában is nyilvánul.¹ Erős és kifejezett egyénisége nem tudja, nem is akarja megtagadni magát. Nem hizeleg sem olvasóinak, sem muzsájának,² nem még kedvesének sem, mert nyíltan korholja hibáit s alig van olyan költeménye, melyben egyért vagy másért ne hibáztatná. Az ilyen költő természetesen nem vetekedhetik szeretetreméltóságban egy Tibullussal, az ilyen költészetben lüktető szív verése nem érzik mindig keresztül az azt körülvevő ész kérgén. A plastikus forma, melyben szíve életét művészileg megjeleníti, néha szinte kétséget támaszt a kifejezett érzelmek közvetlensége iránt. Azonban az elégia nem dal, nem lyra a szó igaz értelmében; csak átmenet az epostól a tulajdonképeni lyrához. Lényege az objektív szemlélődés és lelki mozgalom váltakozása. Az epostól vette az elégia a külső jelenségek megfigyelésére, rajzára vagy elbeszélésére való hajlandóságát; a lyrával közös benne a külső tényekhez lüződő érzelem kifejezése, mely azonban nem közvetlenül jelenik meg, hanem az említett objektív közegben, attól föltételezve és azt felvilágosítva. Ilyen volt az elégia alapjában a régi görögöknél, ilyen az alexandriaiaknál s ilyen a rómaiaknál. De a rómaiak fejlesztették legnagyobb tökéletességre, mert az érzelem kifejezésének e módja leginkább megfelelt a római gravitásnak, mely az igazi lyrára, az érzelem közvetlen kifejezésére általában képtelen volt.

Tibullusban, a római lovagban, aránylag több a nemzeti elem. A görög mythologia szemén-szedett mythosai helyett a honi talaj, a házi istenek, népe vallása és babonája érdekli.³ Vele szemben Propertius sokszor görögnek vagy kosmopolitának s vallási tekintetben nagyon is felvilágosodottnak tűnik fel. Nemesak idegen cultusokat fitymál,⁴ hanem az Olympos isteneivel nagyon könnyedén, bizonyos humorral bánik.⁵ Tibullus még a múlt csendes hagyományában él,

¹ V. ö. különösen I, 1, 5—6. I, 3, 35 skk. I, 5, 21—2. II, 3, 4. II, 4, 17 skk. II, 7, 20. II, 8, 13 skk. 27 skk. II, 11. II, 12, 17. II, 15, 18. II, 22. II, 23. II, 24. III, 15, 5. III, 25, 1 skk. IV, 7, 33 szk. IV, 8.

² V. ö. II, 1, 3. „Nem múzsa s Apollo készít engem a dalra.”

³ L. Tibullus-fordításom p. 43.

⁴ L. II, 33. II, 22, 15 szk.

⁵ II, 13, 16. II, 2. III, 7, 18. (non habet unda deos.)

Propertius a hanyatló század, a római fin de siècle skeptikus, bár azért nem frivol¹ költője. S mégse kell hinnünk, hogy az umbriai földműves fiából hiányzanék a honi talaj cultusa. Ne teledjük, hogy olyan emberrel van benne dolgunk, a kiből szív és az ész tusája dúl. Eszével a görög műveltség mohó tanítványa, de szíve Italiáé. A ki oly melegen magasztalja honát, mint ő a III. könyv 22. elégiájában; a ki annak őstörténetét oly költeményekben éneklí meg, mint a IV. könyv 1. és 4. elégiája; a ki a római matrónának oly büszbe ideálját állítja fel a *regina elegiarum*-ban: azt még oly nyilatkozatok mellett is, minők a szenvedély sugalta II, 7, 13 skk. versei, hona hű fiának kell tartanunk.

„Cynthia te vatem fecit, lascive Properti“ — mondja Martialis. De vajjon, ha Cynthia nincs, ha ez az emésztő szenvedély nem keríti hatalmába Propertiust, nem lett volna-e belőle nagy költő, talán más téren még nagyobb? Jogunk van ezt hinni, mert Propertius alapján epikus tehetség. Bizonyosság erre már az I. könyv 16. és 20. költeménye. De mert erős egyénisége soha se tagadta volna meg magát, nem az objektív, hanem abban a subjektív epikában aratott volna babérokat, a mely már a dráma barázdáit horzsolja. Jegyzeteimben nem egy helyen rámutattam azokra a költeményekre, melyeket ma a balladák, vagy románczok neméhez sorolnánk. Kell-e a maga nemében tökéletesebb kis ballada, mint a I, 21? Kell-e kedvesebb románcz, mint a II, 29? De sőt minden költeményében találunk balladai sajátosságokat: homályt, szaggatottságot, csapongást — a küzdő lélek kifejezését, melyet akkor sem tagadhat meg, mikor választékos előadásra, művészi kerekiségre törekszik. Hogy költőnk az elégiánál nagyobb feladatok megoldására is képes, fényesen bizonyítja az olyan drámai elbeszélések, mint a IV. könyv 4. 7. és 8. költeménye. Ha Propertiusnak életét továbbra nyújtotta volna a Parca, vagy ha Vergilius már nem foglalta volna le az epos pályaterét, melyen költőnk oly lelkes szavakkal üdvözli, valószínű, hogy ő vette volna kezébe a hősi lantot. A pathos lönsége vonúl át elégiáin is és az epikus az elégiában is érvényesül. Nála az elégiának is cselekménye van. Tibullus is változatos képsorozatot ad, de az indulatok és érzelmek hullámain áthaladva ren-

¹ Mint *Jacob* állítja (Properz Lübeck 1847. p. 11.)

desen visszatér oda, a honnan kiindult. Propertius mindig előre tör, érzelmeinek mintegy történetét írja meg s költeményei ritkán végződnek megnyugvással, inkább egy-egy gondolkodóba ejtő problémával, egy-egy dissonanciával, melynek utójátéka a költő lelkében folyik tovább. Ilyen költőnél hiába keressük a tibullusi naiv egyszerűséget, az idyllikus elemet, a környező természet mosolygó visszatükrözését. Nem, mintha nem volna fogékony a természet jelenségei, szépségei iránt. A II. könyv 19. elégiája szépen állítja szembe a főváros megmértelyezett légkörét Umbria szűz mezeivel, melyeknek képe nem mosódott el a költő lelkében. Azonban itt sem magát a mezőt s nem önmagáért rajzolja, hanem a város ellentétéül, mint a mely kevesebb veszedelemmel fenyegeti Cynthia hűségét. Vagyis Propertius a természetet nem naiv objectivitással, hanem subjektív hangulata fátyolán át tekinti. Ezért találunk költeményeiben annyi romantikus vonást, annyi egyéni mélységet, mint Catullust kitéve az ó-kor egy költőjében sem.¹ Merész, megkapó metaphorái is modern szellemet lehellnek. E sajátosságával átlépi a klasszikus megkötöttség határait s a szellem uralmát teszi a természet uralma helyébe.

Költészetének hű kifejezője a nyelv, melylyel diadalmasan megküzd és szolgálatára kényszerít. A szokatlant, a mindennapit kerüli: a szavakban, azok új, fordulatos összefűzésében is nyilvánul erős egyénisége.

Kifejezéseiben velős rövidsége törekszik s ezért nem ritkán homályos is. A szigorú grammatikai vagy pontosan kifejezett logikai kapcsolatokat elhanyagolja. Átmeneteit legtöbbször semmivel sem jelzi, a közvetítő gondolatot nekünk kell kitalálnunk.² Viszont a rövidséget itt-ott, a hol nagyobb mértékben meg van indulva, túláradó bőség váltja fel,³ különösen, a hol lokozni akarja kifejezéseit.⁴ Szó- és mondatfűzése egészen sajátosságos. Az ő nyelve a többiekétől teljesen elütő syntaxisra ad anyagot.

¹ L. különösen I, 17. I, 18. I, 19, 5 szk. II, 26. II, 27. III, 7. III 8, III, 10. III, 23. IV, 11.

² Pl. II, 6.

³ Pl. IV, 1, 63 „ut nostris tumefacta superbiat Umbria libris, Umbria Romani patria Callimachi.“

⁴ II, 1, 5 skk. III, 11, 41 skk. III, 7, 1 skk. III, 2, 17 skk.